

A Postcolonial Critique of the Novel *Mohajer-e Sarzamin-e Aftab*

Zeinab Sheikhhossini¹

1. Corresponding author, Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Vali-e-Asr University of Rafsanjan, Rafsanjan, Iran. E-mail: z.sheykhhosseini@vru.ac.ir

---

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 22 July 2025

Received in revised form 12

September 2025

Accepted 12 October 2025

Published online 12

October 2025

Keywords:

postcolonial critique,
Mohajer-e- Sarzamin Aftab,
Migration Literature.

ABSTRACT

Postcolonial criticism, as an analytical approach in literary, cultural, and social studies, examines the historical consequences of colonialism. This approach, by focusing on concepts such as domination, cultural denigration, resistance, and inequality, seeks to reveal how colonialism has shaped societies and individuals, and plays a vital role in text analysis through analyzing the political, social, and cultural outcomes of colonialism. On the other hand, resistance literature represents resistance against the domination of enemies and often addresses the social, cultural, and even psychological challenges arising from encounters with systems of power. The book '*Mohajer-e Sarzamin-e Aftab*' (The Immigrant from the Land of the Sun), which recounts the memoir of the only Japanese mother of a war martyr in Iran, stands as a prominent example of migration literature that, due to its simultaneous positioning within both migration literature and resistance literature, further underscores the importance of the present study. This study aimed to examine the book '*The Immigrant from the Land of the Sun*' with particular emphasis on its colonial concepts and to analyze the consequences of colonialism as reflected in the work.

This study employed a descriptive-analytical method to address the following questions: What impact has the experience of colonialism had on the characters in this story? What fundamental postcolonial concepts are reflected in this work? And what challenges are articulated in the path of migration? The results indicated that concepts such as subaltern, self and Other, cultural hybridity, and decolonization are clearly discernible in the narrative. The most significant challenge of migration is sociocultural differentiation. The immigrant's identity emerges as a hybrid identity, and the experience of colonialism leads to a rethinking of identity in the protagonist, creating a space for resistance against dominant hegemonic currents.

Cite this article: Shikhhosseini, Zinab (2025). A Postcolonial Critique of the Novel *Mohajer-e Sarzamin-e Aftab*. *Journal of Resistance Literature*, 17 (33), 169-187. <http://doi.org/10.22103/jrl.2025.25610.3062>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22103/jrl.2025.25610.3062>

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

---

1. Introduction

The emergence of postcolonial theories dates back to the 1960s. After the formal end of colonial domination, colonizing powers were no longer seeking military conquest in Eastern countries; rather, they attempted to dominate other nations through cultural invasion, stripping nations of their identity and portraying them as culturally backward, thereby imposing their own culture and values upon them. Postcolonial criticism is an analytical approach in literary, cultural, and social studies that examines the effects of colonialism on culture, identity, and language.

The book '*Mohajer-e Sarzamin-e Aftab*' (The Immigrant from the Land of the Sun) is the life narrative of Kuniko Yamamura (Saba Babaei), a Japanese woman and the only Japanese mother of a martyr in Iran, authored by Hamid Hessam and Masoud Amirkhani. Postcolonial studies are significant because they uncover the hidden layers of a text and analyze the political, social, and cultural consequences of colonialism. The selection of *Mohajer-e Sarzamin-e Aftab*, as it falls into the categories of both migration literature and resistance literature, highlights the significance of this study. The present study sought to evaluate the colonial concepts embedded in *Mohajer-e Sarzamin-e Aftab* and analyze the consequences of colonialism as represented in the narrative, addressing the following questions: What postcolonial concepts are reflected in this work? What migration-related challenges are articulated in this story? How is the concept of identity formed in the immigrant character? And what impact has the experience of colonialism had on the protagonist of the story?

2- Method

This was a library-based study conducted using a descriptive-analytical method. First, relevant information regarding postcolonial criticism was gathered and cataloged using note-taking cards. Subsequently, these data were analyzed in relation to the postcolonial theories reflected in *Mohajer-e Sarzamin-e Aftab* by Hamid Hessam and Masoud Amirkhani.

3- Results

Postcolonial studies examine the effects of colonialism and imperialism on culture, identity, politics, economy, and knowledge in both colonized and colonizing societies. The most fundamental concepts of postcolonial theory include Orientalism, Eurocentrism, center and periphery, the subaltern, language, mimicry, race, the Other, gender, and hybridity (Shahmiri, 2010: 52). This study investigated the concepts manifested in *Mohajer-e Sarzamin-e Aftab* from the perspective of postcolonial criticism. Given that the work encompasses Kuniko's childhood experiences of World War II and the American dominance over Japan, her migration to Iran in her youth, her participation in the Revolution and the War, and finally the martyrdom of her son, this text constitutes a suitable case study for analysis within a postcolonial framework. Based on the theoretical foundation of this study, the salient components reflected in this text include the

subaltern, Orientalism, cultural colonialism and soft power, hybrid identity, and decolonization and resistance, all of which were analyzed in this study.

4- Conclusions

The findings indicated that postcolonial concepts such as the subaltern, Otherness, soft colonialism, hybrid identity, and cultural resistance are represented in this narrative.

In this study, by integrating postcolonial criticism with migration literature, the personal experiences of an individual who migrated from one specific cultural and historical context to another were analyzed. Kuniko's childhood memories illustrate the colonial powers' efforts to humiliate and construct otherness within colonized societies. Although in this narrative Japan was not directly under US domination, the country fell under the soft power domination of the US following its defeat in World War II and the atomic bombings.

In addition to presenting the formal confrontation between the structures of power and domination in Japan, the narrative also illustrates the forms of cultural and identity-based resistance that emerged after her migration into Iran's new sociocultural system. The greatest challenge faced by the immigrant protagonist in this story is the sociocultural adaptation between the country of origin and the host country, and the strategy the immigrant character employs is the construction of a hybrid identity. Kuniko's experience of colonialism in the e country of origin helps reconstruct her identity, and she resists colonialism in Iran, striving in every way possible—whether by participating in demonstrations or encouraging her children and husband to fight against colonialism. She continues this effort even after the end of the imposed war by striving to convey the voice of the chemical warfare victims to the world.

نقد پسااستعماری رمان مهاجر سرزمین آفتاب

زینب شیخ حسینی ✉

۱. دانشیار، زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان، رفسنجان رایانامه: z.sheykhhosseini@vru.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>نقد پسااستعماری به عنوان رویکردی تحلیلی در مطالعات ادبی، فرهنگی و اجتماعی، به بررسی پیامدهای تاریخی استعمار می‌پردازد. این رویکرد با تمرکز بر مفاهیمی چون سلطه، تحقیر فرهنگی، مقاومت و نابرابری، تلاش می‌کند چگونگی تأثیرگذاری استعمار بر جوامع و افراد را آشکار کند و با تحلیل پیامدهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی استعمار، نقش حیاتی در تحلیل متن ایفا کند. از سوی دیگر، ادبیات پایداری به بازنمایی مقاومت در برابر سلطه دشمنان می‌پردازد و اغلب به چالش‌های اجتماعی، فرهنگی و حتی روان‌شناختی ناشی از مواجهه با سلطه توجه دارد. کتاب «مهاجر سرزمین آفتاب»، روایت خاطرات تنها مادر شهید ژاپنی در ایران، نمونه‌ای برجسته از ادبیات مهاجرت است که به دلیل فرارگرفتن هم‌زمان در دو حوزه ادبیات مهاجرت و ادبیات مقاومت، اهمیت بررسی حاضر را مضاعف می‌سازد. هدف از این تحقیق، بررسی کتاب «مهاجر سرزمین آفتاب» با تمرکز بر مفاهیم استعماری آن و تحلیل پیامدهای ناشی از استعمار در این اثر است. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است تا به پرسش‌های زیر پاسخ دهد: تجربه استعمار چه تأثیری بر شخصیت‌های این داستان داشته است؟ چه مفاهیم اساسی پسااستعماری در این اثر بازتاب یافته‌اند؟ و کدام چالش‌ها در مسیر مهاجرت مطرح شده‌اند؟ نتایج تحقیق نشان می‌دهد که در این داستان مفاهیم فرودست، خود و دیگری، التقاط فرهنگی و استعمارزدایی به وضوح قابل مشاهده‌اند و مهم‌ترین چالش مهاجرت مسئله تمایز فرهنگی اجتماعی است و هویت مهاجر به صورت هویتی ترکیبی شکل گرفته است و تجربه استعمار به بازاندیشی هویت در شخصیت اصلی منجر شده و فضایی برای مقاومت در برابر جریان‌های سلطه فراهم کرده است.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۴/۳۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۶/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۷/۲۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۷/۲۰</p> <p>کلیدواژه‌ها: ادبیات مهاجرت، مهاجر سرزمین آفتاب، نقد پسااستعماری.</p>

استناد: شیخ حسینی، زینب (۱۴۰۴). نقد پسااستعماری رمان مهاجر سرزمین آفتاب. *ادبیات پایداری*، ۱۷ (۳۳)، ۱۸۷-۱۶۹.

<http://doi.org/10.22103/jrl.2025.25610.3062>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱- مقدمه

آغاز ظهور نظریه‌های پسااستعماری در دهه ۱۹۶۰ بود. پس از خاتمه سلطه استعمارگران، دولت‌های استعمارگر دیگر به دنبال پیروزی نظامی در کشورهای شرقی نبودند؛ بلکه تلاش می‌کردند از طریق تهاجم فرهنگی بر کشورهای دیگر چیره‌شوند و با بی‌هویت‌ساختن و تظاهر به عقب‌ماندگی فرهنگی آن‌ها، فرهنگ و ارزش‌های خود را بر آنان تحمیل کنند. نقد پسااستعماری^۱ یک رویکرد تحلیلی در مطالعات ادبی، فرهنگی و اجتماعی است که به بررسی تأثیرات استعمار بر فرهنگ، هویت و زبان می‌پردازد. «نظریه پسااستعماری اساساً به بررسی شیوه‌هایی می‌پردازد که قدرت‌های استعماری از طریق آن به مردم تحت استعمار می‌قبولاندند که فرهنگ بیگانه «برتر» از شیوه‌های حکومتی و سازماندهی اجتماعی خودشان است» (کلیگز، ۱۳۹۴: ۲۱۱). نظریه پسااستعماری هم‌چنین به بررسی این مسئله می‌پردازد که فرهنگ‌های فرودست چگونه هم در استعمار کار کردند و هم به مخالفت با آن پرداختند و بسیاری از نویسندگان را به خستگی ناپذیری برای حفظ و احیای روایات بومی واداشته‌اند. این نویسندگان در آثار خود به مسائلی چون جنسیت، هویت، نژاد و قومیت می‌پردازند و در پی برساخت هویتی ملی و در عین حال پسااستعماری هستند. به اعتقاد برتنس با اینکه حد و مرز مطالعات پسااستعماری هنوز محل مناقشه منتقدان پسااستعماری است و منتقدان درباره دامنه این مطالعات به توافق نرسیده‌اند؛ اما همه آنها متفق‌القول به چیزهایی؛ مثل ظلم استعماری (و نو استعماری)، مقاومت در برابر استعمار، هویت استعمارگر و استعمارزده، الگوهای تعامل بین این هویت‌ها، مهاجرت پس از استعمار به کلان‌شهرها، مبادلات فرهنگی بین استعمارگر و استعمارزده، پیامدهای اختلاط هر دو فرهنگ و مانند اینها می‌پردازند. کانون این مباحث، موضوعات نژاد و قومیت، زبان، جنسیت، هویت، طبقه و بیش از همه قدرت است (برتنس ۱۳۸۴: ۲۳۳). ادبیات که همواره بازتاب دهنده مسائل سیاسی و اجتماعی بوده است به ابزاری برای انعکاس تجربیات و پیامدهای استعمار تبدیل شد و ادبیات مقاومت نیز به عنوان یکی از انواع ادبی از این پیامدها بی‌تأثیر نماند. ادبیات مقاومت به آثار ادبی‌ای اطلاق می‌شود که در آن نویسندگان و شاعران علیه ظلم، استعمار و انواع بی‌عدالتی‌ها سخن گفته‌اند. «ادبیات مقاومت به مجموعه آثاری گفته می‌شود که از زشتی‌ها و فجایع، بیداد داخلی یا تجاوز بیرونی در همه حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی با زبانی ادیبانه سخن می‌گوید برخی از این آثار پیش از رخ نمودن فاجعه و برخی در زمان جنگ و یا پس از گذشت زمان به نگارش تاریخ آن می‌پردازد» (شکری، ۱۹۷۹: ۱۰-۱۱).

۱-۱. بیان مسئله

کتاب مهاجر سرزمین آفتاب شرح حال مهاجرت کونیکو یامامورا (سبا بابایی) بانوی ژاپنی و تنها مادر شهید ژاپنی در ایران است که توسط حمید حسام و مسعود امیرخانی به نگارش در آمده است. مطالعات پسااستعماری از این جهت که لایه‌های پنهان متن را شناسایی کرده پیامدهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی استعمار را تحلیل می‌کند، اهمیت دارد. انتخاب کتاب «مهاجر سرزمین آفتاب» از این جهت که هم در گروه آثار مهاجرت قرار می‌گیرد و هم از نوع ادبیات مقاومت است، ضرورت این تحقیق را دوچندان می‌کند. هدف از پژوهش حاضر این است با بررسی کتاب مهاجر سرزمین آفتاب، مفاهیم استعماری موجود در این اثر را مورد ارزیابی قرار داده پیامدهای استعمار را تحلیل کنیم. در این پژوهش سعی شده است به این سؤالات پاسخ داده شود: کدام مفاهیم پسااستعماری در این اثر نمایان شده است؟ این داستان کدام چالش‌های مهاجرت را مطرح کرده است؟ و مفهوم هویت در شخصیت مهاجر چگونه شکل گرفته است؟ تجربه استعمار چه تاثیری بر شخصیت اصلی داستان گذاشته است؟

¹ Postcolonial Criticism

۱-۲. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع مطالعات کتابخانه‌ای است که با استفاده از شیوه‌توصیفی-تحلیلی صورت گرفته است. ابتدا اطلاعات تحقیق درباره نقد پسااستعماری گردآوری شده با استفاده از ابزار فیش یادداشت شد. سپس این اطلاعات با ترکیبی از نظریات پسااستعماری در کتاب «مهاجر سرزمین آفتاب» اثر حمید حسام و مسعود رسام مورد بررسی قرار گرفت.

۱-۳. پیشینه تحقیق

تاکنون آثار متعددی از کتاب و مقاله در زمینه نقد پسااستعماری نوشته شده است که به بررسی بخشی از آنها خواهیم پرداخت: پوریزدان پناه کرمانی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «نقد پسااستعماری رمان بر جاده‌های آبی سرخ» مؤلفه‌های پسااستعماری را مورد بررسی قرار داده است و به تحلیل بازخوردهای استعمار در این رمان پرداخته است. وی بیان می‌کند اروپامحوری و محورزدایی از آن، خود و دیگری، خشونت نظام استعماری در برابر خشونت بومی، حکومت دیکتاتوری و دست‌نشانده غرب، استعمارستیزی و گسست میان تمدن شرق و غرب مهم‌ترین مفاهیم پسااستعماری است که نویسنده در این رمان به تصویر کشیده است. تفاوتی که پژوهش ذکر شده با پژوهش حاضر دارد در این است که در این پژوهش از رویکرد تلفیقی در تحلیل پسااستعماری متن استفاده شده است و متن پژوهش حاضر علاوه بر اینکه در حوزه جنگ و ادبیات پایداری نگاشته شده است، به حوزه ادبیات مهاجرت نیز مرتبط است.

شاهمیری (۱۳۸۹) در کتاب نظریه و نقد پسااستعماری به معرفی این نظریه، مفاهیم اصلی آن و معرفی نظریه‌پردازان این حوزه پرداخته است. پژوهش حاضر به نقد عملی کتاب «مهاجر سرزمین آفتاب» بر اساس رویکردهای پسااستعماری پرداخته است؛ در حالی که شاهمیری در اثر خود به بیان مفاهیم نظری پسااستعماری اکتفا کرده است.

عبّاسی و دیگران (۱۳۹۷) در مقاله «نقد پسااستعماری رمان رازهای سرزمین من از رضا براهنی» درونمایه‌های فکری رمان؛ مثل سنت و مدرنیته، وضعیت نابسامان اجتماعی، جایگاه زنان در جامعه، استعمارستیزی، فرادست و فرودست را مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج پژوهش بیانگر این است که درون‌مایه‌هایی مثل تقابل سنت و مدرنیته، سلطه مردانه جامعه سنتی و فرودست و فرادست غربی، مشکلات اخلاقی و خودباختگی و تزلزل هویت در این داستان به نمایش درآمده‌اند. آنچه این تحقیق را متمایز می‌سازد، نوع اثر انتخابی است که با ترکیبی از دیدگاه‌های مختلف پسااستعماری مورد بررسی قرار گرفته است.

آبوغیش و رضائی (۱۳۹۵) در مقاله «نقد پسااستعماری رمان روزگار تفنگ از حبیب خدادادزاده» به بررسی مواردی مثل بومی‌گرایی، برجسته‌سازی مقاومت استعمارشده در برابر استعمارگر، نفوذ فرهنگ شرقی در غربی، ساخت‌شکنی گفتمان غرب درباره شرق، بازتعریف تاریخ استعمارشده از چشم‌انداز خود و بازیابی هویت پرداخته‌اند. بر اساس این پژوهش که نویسندگان استعمارزدا اغلب مکانیزم‌هایی نظیر بومی‌گرایی، برجسته‌سازی مقاومت استعمارشده یا «من» در برابر گفتمان استعمارگر یا «دیگری»، تأکید بر برتری نظام اخلاقی استعمارشده، از آن خود کردن دارایی استعمارگر و وارونه‌سازی معادله مالک و تملک شده، ابژه‌سازی و شیء‌واره کردن «دیگری»، و نیز اعمال نفوذهای فرهنگی شرقی در غربی را ارائه داده، به ساخت‌شکنی گفتمان غرب درباره شرق و در نهایت به بازیابی هویت خود می‌پردازند. تمرکز پژوهش ذکر شده بیشتر بر دیدگاه‌های ادوارد سعید است؛ در حالی که پژوهش حاضر به دلیل ماهیت کتاب «مهاجر سرزمین آفتاب» از ترکیبی از نظریات مختلف استفاده می‌کند تا به خوانش عمیق‌تر دست یابد. همچنین حاجتی و رضایی (۱۳۹۴) در مقاله «واکاوی جلوه‌های پسااستعماری در رمان جای خالی سلوچ» مصادیق فرودست را براساس تعریف گایاتری اسپیواک در این رمان تحلیل کرده‌اند. نویسندگان در این پژوهش بیان کرده‌اند که دولت‌آبادی با نگرش استعمارزداپانه به بازتاب انتقادی بحران‌های ناشی از سلطه غیرمستقیم بیگانه در ساختارهای نوظهور تقلیدی و وارداتی کشاورزی و اقتصادی پرداخته است و امکان برجسته‌ساختن فرودست بومی را در داستان فراهم کرده است. این پژوهش به جنبه‌های فرودستی

در داستان جای خالی سلوچ از دیدگاه اسپپیواک پرداخته‌است و تفاوت آن با این تحقیق در این است که در این پژوهش، تمام مؤلفه‌های پسااستعماری با دیدگاه تلفیقی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تفرشی مطلق (۱۳۸۹) در مقاله «مطالعات پسااستعماری در ادبیات مهاجرت» مهاجرت را به عنوان پدیده‌ای نو در دنیای پسااستعمار مورد بررسی قرار داده‌است. وی در این پژوهش بیان می‌کند که صداهای حاشیه از مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت هستند که در مقابل صدا و فرهنگ قالب کشور دیگر، در جستجوی هویت خود می‌باشند. پژوهش ذکر شده به بررسی علل و پیامدهای مهاجرت از دیدگاه پسااستعماری پرداخته‌است؛ درحالی که در پژوهش پیش رو علاوه بر اینکه مسئله مهاجرت در متن روایی بررسی می‌شود، سایر جنبه‌های پسااستعماری متن نیز مورد تحلیل قرار گرفته‌است.

با وجود تحقیقاتی که در این زمینه صورت گرفته است تاکنون اثری به بررسی کتاب مهاجر سرزمین آفتاب با رویکرد پسااستعماری نپرداخته است و از این جهت تحلیل پسااستعماری این اثر که از نوع ادبیات مهاجرت نیز می‌باشد خالی از لطف نیست.

۲- بحث

آثار پسااستعمار از اواخر قرن بیستم عمدتاً با هدف نقد مظاهر ظلم ناشی از استعمارگرایی پدیدآمده‌اند «این آثار به جای بیان تجربه استعمارگر به بیان تجربه گروه‌های تحت استعمار پرداختند» (کلیگز، ۱۳۸۸: ۲۱۱). این حوزه فکری، به‌ویژه پس از جنگ جهانی دوم و با شروع جنبش‌های استقلال ملی در کشورهای مستعمره، شکل‌بندی نظری خود را یافت. نخستین کسی که مطالعات پسااستعماری را شروع کرد، فانون بود. فانون استعمار را نظام سرکوب نژادی می‌دانست که هم بر ذهن و هم بر جسم تأثیر می‌گذارد و هم نگرش‌ها و هم کردارها را منحرف می‌سازد. فانون فرهنگ‌های ملی از جمله ادبیات ملی را ابزار مهمی برای رسیدن به خودمختاری سیاسی می‌دانست (برتنس ۱۳۸۴: ۱۹۴). به باور برخی از مفسران احتمالاً می‌توان سرآغاز نظریه پسااستعماری را هنگامی دانست که نخستین استعمارزده به وضعیت خود اندیشید و به بحث و جدل درباره آن پرداخت. برخی منابع تاریخی استفاده از این اصطلاح را به اواخر دهه ۱۹۵۰ بازگردانده‌اند؛ یعنی چند سال پس از استقلال هند و دورانی که مستعمره‌های استقلال طلب یکی پس از دیگری آزادی و استقلال خود را بازیافتند (شاه‌میری، ۱۳۸۹: ۲). فرانتس فانون^۱، امه سزار^۲، آلبرت ممی^۳ و سمیر امین^۴ به عنوان اندیشمندان نسل اول مطالعات پسااستعماری نقش‌بنیادی در این زمینه داشته‌اند. آثار آن‌ها عمدتاً متأثر از اقتصاد سیاسی مارکسیستی و تفسیرهای فرهنگ‌گرایانه بود؛ هر چند در ادامه، رویکردهای روان‌کاوانه و شالوده‌شکن^۵ نیز وارد ادبیات پسااستعماری شد. در نسل دوم، با بهره‌گیری از نظریه‌های جدیدتر به‌ویژه اندیشه‌های پست‌مدرنیست‌هایی چون فوکو^۶، دریدا^۷ و بودریا^۸ گفتمان پسااستعماری گسترش یافت و نظریه‌پردازان برجسته‌ای نظیر ادوارد سعید^۹، گایاتری اسپیواک^{۱۰}، و هومی بابا^{۱۱} به میدان آمدند. این نسل، بیشتر بر بازنمایی فرهنگی، زبان، و نقش گفتمان در تثبیت سلطه استعماری تمرکز کرد. به عنوان وجه مشترک، می‌توان گفت همه رویکردهای پسااستعماری به نقد فرآورده‌های فرهنگی و بررسی نقش آن‌ها در ایجاد و تداوم سلطه تاریخی امپریالیستی تأکید داشته‌اند (مژدگانی و اسدی، ۱۴۰۰: ۳-۲). با ظهور متفکرانی چون ادوارد سعید، هومی بابا و گایاتری اسپیواک در اواخر قرن بیستم، نظریه‌های پسااستعماری به طور منسجم‌تری با تمرکز بر مفاهیمی نظیر شرق‌شناسی، تعامل استعمارشده با استعمارگر و فرودستی جهان سوم توسعه یافتند (تسلیمی، ۱۳۹۰: ۲۷۶).

¹ Frantz Fanon

² Aimé Césaire

³ Albert Memmi

⁴ Samir Amin

⁵ deconstructionist

⁶ Foucault

⁷ Derrida

⁸ Baudrillard

⁹ Edward Said

¹⁰ Gayatri Spivak

¹¹ Bhanha Homi

ادوارد سعید، به عنوان یکی از بنیان‌گذاران این حوزه، نشان می‌دهد که چگونه غرب با ساختن تصویری غیرمنطقی، فاسد و کودک‌منش از «شرق»، خود را به عنوان نماد عقلانیت، تقوا و بلوغ معرفی می‌کند (سعید، ۱۳۷۱: ۲۵). این بازنمایی نه تنها یک تصویرسازی بی‌طرفانه نیست که ابزاری برای توجیه و تداوم سلطه است. به باور سعید، متون و تولیدات فرهنگی، صرفاً جنبه‌های زیبایی‌شناختی ندارند، بلکه بازتاب‌دهنده ساختارهای نگرشی خاصی هستند که تحت تأثیر منافع، قدرت‌ها و امیال کنترل‌کننده شکل می‌گیرند. سلطه‌گر از طریق هژمونی، یعنی «سلطه از طریق رضایت‌مندی»، ارزش‌ها و خواسته‌های خود را به عنوان یک فرهنگ بی‌طرف و جهان‌شمول ترویج می‌کند و از این طریق، سلطه خود را بر «شرق» اعمال می‌کند (کولایی و پازوکی‌زاده، ۱۳۹۰: ۷۰). برتری تکنولوژیک غرب و قدرت نظامی زمینه‌ساز ایجاد مرکزیت فرهنگ غربی می‌شود. رویکردی که باعث خرد و حقیر دیدن فرهنگ شرقی و ایجاد بعدی دیگر در برابر فرهنگ جهان‌شمول و برترانگارانۀ خودی (غربی) شده‌است (باری، ۲۰۰۸: ۱۹۹). وی حدود پنج سال بعد از نشر کتاب شرق‌شناسی، به بررسی رابطه فرهنگ و امپریالیسم پرداخت و در کتاب فرهنگ و امپریالیسم بیان کرد که امروزه استعمار به شکلی نو در کشورها اعمال نفوذ می‌کند و امپریالیسم ادامه همان استعمار سنتی است: «استعمار مستقیم امروزه عمدتاً پایان یافته‌است. امپریالیسم در جاهایی که لازم است باشد در جوئی کلاً فرهنگی و با کارکردهایی سیاسی، عقیدتی، اقتصادی و اجتماعی ماندگار خواهد شد. نه امپریالیسم و نه استعمار تنها یک فعالیت ساده انباشتن سود و سرمایه نیست. هر دو با صورت‌هایی مؤثر و ناقد ایدئولوژیک حمایت شده و شاید مجبورند که از صورت‌هایی که در خود، پنداره‌های خاصی دارند استفاده کنند، پنداره‌هایی مانند این نکته که: هستند سرزمین‌ها و آدم‌های مشخصی که نیاز به سلطه دارند و به همان اندازه نیز تمنای دانشی که با سلطه مربوط است» (سعید، ۱۳۸۲: ۴۷). قانون یکی دیگر از نظریه‌پردازانی است که در آثار خود به برتری‌طلبی سفیدپوستان، نژادگرایی، عدم تقلید از اروپا و استعمارزدایی تأکید می‌کند. به اعتقاد او سبک غربی نباید سبب فریب جوامع تحت سلطه شود و ملت‌ها باید تصمیم‌بگیرند از اروپا تقلید نکنند. راه‌هایی از استعمار را توسل به خشونت می‌داند (فانون، ۱۳۶۱: ۹). به اعتقاد او استعمارزدایی عبارت است از جانشین شدن یک نوع از بشر به جای نوعی دیگر، این جانشینی دارای مرحله انتقالی نیست؛ بلکه مطلق، کامل و همه‌جانبه است. از دید او، آزادی ملی، تجدید حیات ملی، احیای دوباره عنوان ملت به مردم استعمارزده و هر عنوان تازه و متداول دیگر از طریق استعمارزدایی حاصل می‌شود (همان: ۴۷).

هومی بابا نظریه‌پرداز دیگری است که مفهوم التقاط فرهنگی را مطرح می‌کند. وی به فضای سومی در مطالعات پسااستعمار قائل است که مرز تلاقی فرهنگ خود و دیگری است. او معتقد است که در تعامل بین سلطه‌گر و سلطه‌پذیر، هر دو طرف تحت تأثیر فرهنگ یکدیگر قرار می‌گیرند. او ایده «دورگه‌گی» را مطرح کرده و استدلال می‌کند که تعاملات استعماری منجر به پیوند فرهنگ‌ها می‌شود که هم مؤید قدرت استعمارگر است و هم خواسته‌های خودپسندانه قدرت استعماری را نقش بر آب می‌کند (برتس، ۱۳۸۴: ۲۴۲). گرامشی^۱ یکی دیگر از نظریه‌پردازانی است که مفهوم فرودست را در مطالعات پسااستعماری مطرح کرد: «گرامشی اصطلاح فرودست را در توصیف گروه‌های کشاورزان روستایی، رعایا، طبقه کارگر، زنان و... به کار گرفته است که دارای هیچ آگاهی اجتماعی یا سیاسی در برابر اهداف حکومت نیستند و بنابراین سرکوب شده و آسیب‌پذیرفته‌اند» (مورتون، ۱۳۹۲: ۷۹). بعدها اسپیواک به تبعیت از گرامشی این مفهوم را گسترش داد. او این اصطلاح را برای توصیف لایه‌های پایین‌تر جامعه استعماری و یا پسااستعمار؛ یعنی افراد بی‌خانمان، کشاورزان، کارگران روزمزد و زنان به کار برد. توجه اسپیواک به فرودستی زنان است و او معتقد است به دلیل فرهنگ استعماری و پدرسالاری به حاشیه کشاندن زنان دوچندان شده‌است (سن سبلی، ۱۳۹۶: ۵۸). در مجموع، نظریه پسااستعماری با بررسی روابط قدرت، بازنمایی‌های فرهنگی، به دنبال آشکارسازی و نقد میراث استعمار و اشکال نوین سلطه و تبعیض است. این نظریه با تأکید بر نقش فرهنگ، زبان و هویت در شکل‌گیری روابط قدرت، به درک عمیق‌تری از مسائل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی معاصر کمک می‌کند.

گرچه می‌توان هر اثر ادبی را با یک نظریه ادبی مورد بررسی قرار داد؛ اما برخی از آثار با تعدادی از نظریه‌ها و رویکردها قابلیت خوانش سخت‌تری دارند؛ از این جهت استفاده از الگوی ترکیبی می‌تواند مؤثرتر واقع شود و خطر تحریف بخش‌هایی از متن یا

¹ Gramsci

نظریه را کاهش دهد. در مباحث مربوط به نقد پسا استعماری نیز استفاده از الگوی تلفیقی به خوانش عمیق تر متن کمک می کند. در این پژوهش سعی بر این است مفاهیم پسااستعماری مطرح شده در این داستان با استفاده از نظریات ادوارد سعید، هومی بابا، اسپیواک و فانون مورد بررسی قرار گیرد.

۲-۱. نقد پسااستعماری کتاب مهاجر سرزمین آفتاب

همان طور که پیش از این بیان شد مطالعات پسااستعماری به بررسی اثرات استعمار و امپریالیسم بر فرهنگ، هویت، سیاست، اقتصاد و دانش در جوامع مستعمره و جوامع استعمارگر می پردازد. بنیادی ترین مفاهیم نظریه پسااستعماری عبارتند از: «شرق شناسی، اروپا محوری، مرکز و حاشیه، فرودست، زبان، تقلید، نژاد، دیگری، جنسیت، دورگه بودگی.» (شاهمیری، ۱۳۸۹: ۵۲). در اینجا مفاهیم مطرح شده در کتاب مهاجر سرزمین آفتاب از دیدگاه نقد پسااستعماری را مورد بررسی قرار خواهیم داد. این اثر را با توجه به اینکه ترکیبی از تجربه کودکی کونیکو از جنگ جهانی دوم و تسلط آمریکا بر ژاپن، مهاجرت به ایران در سن جوانی و همراهی با انقلاب و جنگ و در نهایت شهادت فرزند است، می تواند یک مورد مطالعاتی مناسب برای تحلیل با رویکرد پسااستعماری باشد. بر اساس چارچوب نظری این پژوهش مؤلفه هایی که در این متن جلوه گر شده اند، عبارتند از: فرودست، شرق شناسی، استعمار فرهنگی و قدرت نرم، هویت دورگه و استعمارزدایی و مقاومت که در ادامه به تحلیل و بررسی این موارد خواهیم پرداخت:

۲-۱-۱. فرودست

واژه «فرودست» در مطالعات پسااستعماری، اجتماعی و سیاسی به گروه یا طبقه ای از افراد اشاره دارد که از قدرت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی محروم شده اند و در حاشیه قرار دارند. فرودستان کسانی هستند که صدایشان شنیده نمی شود، تجربیاتشان نادیده گرفته می شود و به طور نظام مند از مشارکت در فرآیندهای تصمیم گیری محروم می شوند. با این حال، باید توجه داشت که فرودستی یک وضعیت یکپارچه نیست و افراد فرودست از نظر طبقه، جنسیت، نژاد، قومیت و سایر عوامل، تجربیات و منافع متفاوتی دارند. همان طور که قبل از این بیان شد، این مفهوم را ابتدا گرامشی مطرح کرد و بعد از او نیز اسپیواک آن را گسترش داد.

بخش ابتدایی کتاب مهاجر سرزمین آفتاب به خاطرات کونیکو (سبا بابایی) در ژاپن می پردازد و وضعیت ژاپن در دوران جنگ جهانی دوم و بمباران های هسته ای هیروشیما و ناکازاکی را به تصویر می کشد. «ژاپن در جنگ جهانی دوم به عنوان یک قدرت امپریالیستی ظاهر شد و در تلاش برای گسترش قلمرو خود به کشورهای دیگر مانند کره و سنگاپور بود تا آن زمان همه شهرهای بزرگ مثل توکیو، کیوتو، اوساکا و کوبه به دفعات بمباران شده بودند و جنگ زمینی و دریایی در آن سوی مرزهای آبی کشور ادامه داشت. جنگی که از سوی امپراتور و سایر زمامداران ژاپن با گرفتن چند کشور مثل کره و سنگاپور ادامه داشت و جوانان برای جنگیدن باید به اجبار به جبهه می رفتند و تاوان این زیاده خواهی امپراتور را مردم بی دفاع در خانه های چوبی شان زیر بمباران هوایی می دادند» (حسام و امیرخانی، ۱۳۹۹: ۵۶). در این بخش از روایت، موقعیت ژاپن در زمان جنگ جهانی دوم به تصویر کشیده می شود. کشوری که سیاست های توسعه طلبانه خود را در سایر کشورها دنبال می کرد و هم زمان مردم این کشور قربانی این سیاست ها می شوند. دولت ژاپن با پافشاری بر سیاست های توسعه طلبانه خود، سبب شد مردم تاوان این سیاست ها را بپردازند. آنانی که زیر بمباران خانه های چوبی شان جان باختند، نه فقط قربانی فناوری هسته ای، بلکه قربانی سیاست های امپریالیستی دولت خود بودند. مردم باید به هر شکل ممکن به فرآیند استعمار کمک می کردند و این امر در بین گروهی از مردم که صدایشان شنیده نمی شد، نارضایتی هایی پدید می آورد. کونیکو در ادامه، صدای گروه های حاشیه ای؛ مثل زنان و کودکان را به تصویر می کشد: «هر کس به شکلی باید به جبهه کمک می کرد. شماری از زنان موهایشان را بریدند و به هم بافتند و از آن طنابی به طول هفتاد متر و ضخامت سی سانتی متر ساختند تا جنگجویان ژاپنی در نیروی دریایی از آن برای بستن کشتی استفاده کنند. من و دانش آموزان مقطع ابتدایی هم سهمی برای کمک به جبهه داشتیم که از سر اجبار ما را به صحرا بردند. صحرا و زمین های کشاورزی که از هجوم ملخ ها در امان نمانده بودند و ما باید تا می توانستیم ملخ زنده می گرفتیم و داخل کیسه می کردیم» (همان: ۶۲). نمونه روشن این وضعیت شرح

مشارکت اجباری دانش‌آموزان ابتدایی در پشتیبانی از جنگ است. این خاطرات کونیکو بیانگر فرودستی و سلب عاملیت در نظام تمامیت‌گرا است.

۲-۱-۲. مفهوم شرق‌شناسی

شرق‌شناسی به عنوان یک مفهوم کلیدی در نظریه‌های پسااستعماری است. مفهوم شرق‌شناسی که توسط ادوارد سعید مطرح شد، به نحوه بازتاب شرق توسط غرب به عنوان یک «دیگری» عقب‌مانده، بی‌فرهنگ و بی‌هویت اشاره دارد. استعمارگران معمولاً با ساختن تصویری منفی و تحقیرآمیز از دیگری (یعنی مردم مستعمره)، خود را به عنوان تمدن برتر و دارای حق حاکمیت بر آن سرزمین معرفی می‌کنند. «نقد پسا استعماری توضیح می‌دهد که از چه طریق شرق در جریان مدرنیته به دیگری غرب و موضوع شناخت آن تبدیل می‌شود و از این طریق به حاشیه‌رانده می‌شود» (ساعی، ۱۳۸۵: ۱۴۲). ادوارد سعید در مقدمه شرق‌شناسی نشان می‌دهد که شرق تقریباً یک ابداع اروپایی بوده است. شرق به اروپا و یا غرب کمک کرده که خود را از نظر مشکل شخصیت و تجربه به صورت نقطه مقابل شرق تعریف کند. با این وجود هیچ بخشی از شرق صرفاً تخیلی نیست. شرق بخشی از تمدن و فرهنگ مادی اروپاست (سعید، ۱۳۷۱: ۱۴). به عبارت دیگر امپراتوری‌های استعمارگر غربی به منظور تعریف خود شرق را به عنوان «غیر» و «دیگری» تولید کرده‌اند.

در روایت کونیکو فرآیند غیریت‌سازی را به شکلی معکوس مشاهده می‌کنیم. ژاپنی‌ها که پیشتر به عنوان یک قدرت امپریالیستی، «دیگری» را استعمار و تعریف می‌کردند و خود به دنبال سلطه بر کشورهای بی‌مثل کره و سنگاپور بودند، اینک خود در جایگاه «دیگری» تحقیر شده قرار می‌گیرند و تحت سلطه نیروهای آمریکایی احساس تحقیر را تجربه می‌کنند. این مسئله بیانگر این است که قدرت و سلطه می‌تواند جایگاه «خود» و «دیگری» را تغییر دهد. در این روایت کونیکو بیان می‌کند آمریکایی‌هایی که قبلاً بر سر آنها بمب می‌ریختند، پس از تسلط بر ژاپن با غرور به آنها رفتار می‌کردند و آنها طعم تحقیر را لمس می‌کردند: «قیافه‌های آمریکایی‌ها را که تا پیش از جنگ در ذهنمان ساخته بودیم که داخل هواپیماهای غول پیکر ب ۲۹ می‌نشستند و بر سرمان بمب می‌ریختند حالا روی زمین می‌دیدیم که توی واگن‌های قطار کنار ژاپنی‌ها می‌نشینند و با غرور به سیگار برگشان پک می‌زنند یا مثل فاتحان سوار بر خودروهای نظامی در خیابان‌ها جابجا می‌شوند» (حسام و امیرخانی، ۱۳۹۹: ۷۵). حضور نیروهای آمریکایی و رفتار آن‌ها، نمادی از سلطه و نادیده گرفتن هویت ژاپنی است. «آنها ژاپنی‌ها را مردمی خنگ و شایسته تحقیر می‌دانستند و من کونیکو فرزند وطن، از این تحقیرها می‌سوختم» (همان: ۳۲). در این عبارت مشاهده می‌کنیم که آمریکا (غرب)، ژاپن (شرق) را دیگری عقب‌مانده و بی‌هویتی می‌داند که شایسته تحقیر کردن است.

غرب استعمارگر با این تصور که بر شرق استعمارزده برتری دارد، پس از تسلط بر کشورهای استعمارزده تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی برای آنها را برعهده می‌گیرد. «به دنبال چنین برداشتی است که گرایش‌های سلطه‌جویانه در غرب شکل می‌گیرد و نقطه مقابل آن در شرق احساس نیستی، کم‌ارزشی و احساس تبعیت و طفیلی بودن پدید می‌آید؛ تا آنجا که فرهنگ غرب هر آنچه را که غربی و یا وابسته به غرب و مرکز نباشد، مردود می‌شمارد» (اشکرافت، ۲۰۰۶: ۳۲). در چنین شرایطی که غرب استعمارگر برای شرق هویت قائل نیست، غیریت‌سازی پدید می‌آید. «غیریت‌سازی به این علت اتفاق می‌افتد که به دست آوردن هویتی مثبت و کامل برای عاملان و گروه‌ها غیر ممکن است. این بدان علت است که حضور «دشمن» در رابطه غیریت‌سازانه مانع از کسب هویت توسط «دولت» می‌شود (شیرخانی و سبزی، ۱۳۹۴: ۱۲۴). در این روایت کونیکو اشاره می‌کند که حضور آمریکا در کشورهای بی‌مثل ژاپن و ایران قبل از انقلاب، مانع کسب هویت برای دولت می‌شود و در واقع آمریکایی‌ها، دولت‌های این کشورها را «دیگری» می‌دانستند و برای آنها ارزش و هویت قائل نبودند. کونیکو با بیان اینکه آمریکایی‌ها دولت‌ها را دست‌نشانده خود کرده و ژاپنی‌ها و ایرانی‌ها را به حاشیه می‌رانند، این غیریت‌سازی را به تصویر می‌کشد و فرزندانش خود را برای مقاومت در برابر آنها تشویق کرده و بدین طریق چهره حقیقی استبدادگر را به تصویر می‌کشد: «همان‌گونه که امروز مستشاران آمریکایی بالای سر ارتش شاهنشاهی هستند و بر آنان آقایی می‌کنند، پس از جنگ جهانی دوم آمریکایی‌ها به همین شکل بالای سر مردم ما چوب تنبیه گرفتند و به

خیال خودشان آقایی کردند... ژاپنی‌ها حق نداشتند برای حراست از مرزهای خود ارتش داشته باشند. این را آمریکایی‌ها خواسته بودند. پلیس ژاپن هم با امر و نهی آمریکایی‌ها اداره می‌شد» (حسام و امیرخانی، ۱۳۹۹: ۱۷۵).

۲-۱-۳. استعمار فرهنگی و قدرت نرم

همان‌گونه که قبل از این بیان شد، ادوارد سعید به استعمار فرهنگی را شکل جدیدی از می‌داند که پس از پایان استعمار سنتی به وجود آمده‌اند. در استعمار نو، کشورهای قدرتمند ممکن است از طریق سازمان‌های بین‌المللی، سیاست‌های تجاری و سرمایه‌گذاری‌های خارجی بر کشورهای ضعیف‌تر تسلط پیدا کنند و آن‌ها را استثمار کنند. در این شیوه کنترل رسمی کشورهای استعمارزده ضرورت پیدانمی‌کند و با استفاده از کنترل غیرمستقیم است که استعمارگران سلطه خود را حفظ می‌کنند. ساعی در این زمینه بیان می‌کند که امپریالیسم غیررسمی، شیوه‌های دیگر اعمال سلطه مثل برتری تکنولوژیک، سلطه اقتصادی و امپریالیسم فرهنگی را به کار می‌گیرد و ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی وابستگی همچنان ادامه دارند و این ساختارها به صورت مداوم بازتولید شده و جهان سوم نیز کماکان استثمار می‌شود و در معرض کنترل سیاسی غیرمستقیم قرار دارد. به اعتقاد وی تا زمانی که روابط نابرابر اقتصادی، سیاسی، نظامی و فرهنگی کشورهای کمتر توسعه‌یافته را تابع کشورهای توسعه‌یافته می‌کند، نمی‌توانیم از پایان امپریالیسم سخن بگوییم (ساعی، ۱۳۸۵: ۱۳۵).

مسئله‌ای که در این اثر نیز به چشم می‌خورد و از دید مطالعات پسااستعماری حائز اهمیت است این است که آمریکایی‌ها پس از به پایان رسیدن جنگ نظامی و تسلط بر ژاپن سعی می‌کنند شکلی از استعمار فرهنگی را ایجاد کنند. در این دوره، مردم ژاپن شاهد تغییرات فرهنگی و اجتماعی زیادی هستند که عمدتاً از سوی آمریکایی‌ها تحمیل می‌شود. کونیکو بیان می‌کند که «آمریکایی‌ها از اینکه به خاطر نابودی هیروشیما و ناکازاکی کینه و خشم را در چهره ژاپنی‌ها می‌دیدند، توجیهی فریبکارانه برای افکار عمومی ساختند و از شیرینی پایان جنگ سخن گفتند و سعی کردند تلخی بمباران اتمی هیروشیما و ناکازاکی را در شیرینی پایان جنگ پنهان کنند و همه گناه‌ها را به گردن امپراتور انداختند و گفتند اگر از بمب اتم استفاده نمی‌شد، امپراتور هیروشیما هرگز تسلیم نمی‌شد و جنگ پایان نمی‌یافت (حسام و امیرخانی، ۱۳۹۹: ۷۵). همان‌طور که از این عبارت مشخص است آمریکایی‌ها سعی می‌کنند که عامل فاجعه هیروشیما را نه خودشان بلکه امپراتور ژاپن اعلام کنند و بدین ترتیب کینه و دشمنی مردم ژاپن را نسبت به خود از بین ببرند تا راحت‌تر به اهداف خود دست یابند. این دست‌کاری در تاریخ و روایت‌ها یکی از شاخصه‌های بارز استعمار فرهنگی است که در نقد پسااستعماری به آن پرداخته می‌شود. بر اساس این دیدگاه، قدرت‌های استعمارگر و سلطه‌جو معمولاً سعی می‌کنند، تاریخ را به نفع خود بازنویسی کنند و مسئولیت‌های خود را از نظر اخلاقی پنهان کنند. آنها با ابزار تحریف تاریخ سعی کردند خشونت خود را توجیه کنند و به کارهای خود مشروعیت ببخشند. در اینجا، آمریکا تلاش می‌کند تا تصویر خود را در ذهن مردم ژاپن، به عنوان مسبب پایان جنگ جهانی دوم و ناجی جهانیان معرفی کند؛ در حالی که مسئولیت واقعی این فاجعه را به گردن ژاپن و امپراتور می‌اندازد و بیان می‌کند اگر امپراتور جنگ را ادامه نمی‌داد، بمباران اتمی صورت نمی‌گرفت آمریکا با هدف نمایش خود به عنوان منجی جهان و همزمان فراموشی مسئولیت فجایع انسانی تاریخ را به نفع خود تغییر می‌دهد. آنها سعی می‌کنند با سوزاندن اجساد قربانیان این بمباران، تلخی این حادثه را اذهان مردم ژاپن پاک کنند: «اولین کاری که کردند این بود که نگذاشتند اجساد جزغاله شده در هیروشیما و ناکازاکی روی زمین بماند و با کمک نظامی‌های شکست‌خورده ژاپنی همه اجساد و چوب‌های سوخته خانه‌ها را جمع کردند تا تصویر این خیانت تاریخی در اذهان مردم ژاپن کم‌رنگ شود و بعد، انحلال ارتش را طی بیانیه‌ای اعلام کردند» (همان: ۷۶). او در ادامه بیان می‌کند «نظامی‌های آمریکایی از هر خیابانی که رد می‌شدند با دیدن جماعتی از بچه‌ها می‌ایستادند، لبخند می‌زدند، مشت‌هایشان را پر از شکلات و آدامس می‌کردند و به طرف بچه‌ها می‌ریختند. بچه‌ها از سر و کول هم بالا می‌رفتند و شکلات‌ها و آدامس‌ها را از دست هم می‌قاییدند و ما دختر بچه‌های ژاپنی که تا آن زمان شکلات و آدامس نخورده بودیم با این هدیه ذائقه‌مان شیرین می‌شد (همان). ورود کالاهای مادی غربی؛ مثل شکلات و آدامس بخشی از سلطه نرم آمریکا است که با بازتولید هژمونی فرهنگی و اقتصادی، هویت ژاپنی را بازتعریف می‌کند. در واقع سربازان آمریکایی با این کار خود سعی می‌کردند

تجربه تلخ کودکان ژاپنی را از بین ببرند و تصویر زیبا و شیرین از خود در ذهن آنها ترسیم کنند و در مرحله بعد با انحلال ارتش ژاپن، کنترل غیرمستقیم این کشور را در دست بگیرند. استفاده از سیاست حافظه، یکی از ابزارهایی است که استعمارگران با استفاده از آن فرهنگ و تاریخ ملت‌ها را آن‌گونه که خود می‌خواهند، تغییر می‌دهند. بدیهی است که آموزش رسمی یکی از شیوه‌های حفظ فرهنگ و گذشته تاریخی یک ملت است و استعمارگر با دخالت در آن، حافظه ملت‌ها را پاک می‌کند. از آنجا که «کتاب‌های درسی به ویژه کتاب‌های تاریخ و جغرافیا، بارزترین نمونه‌ها برای بررسی سیاست حافظه در هر کشورها محسوب می‌شوند» (صادقی جقه، ۱۴۰۱: ۱۸)، استعمارگران با تغییر محتوای این دروس تسلط غیرمستقیم خود را بر ذهن مردم یک کشور حفظ می‌کنند. در بخش‌هایی از متن به این مسئله اشاره شده است: آمریکایی‌ها «تلاش می‌کردند در همه امور از قانون اساسی تا قوانین نظامی‌گری و حتی محتوای درس‌هایی مثل تاریخ اعمال نظر کنند» (همان: ۳۲).

در بخش دیگری از روایت بیان می‌شود که آمریکایی‌ها با از بین بردن سنت‌های ژاپنی و ترویج فساد سعی می‌کردند ژاپن را به شکلی جدید مستعمره خود سازند. «آمریکایی‌ها در مقابل تن‌فروشی به دختران جوان پول می‌دادند. از آن زمان روسپی‌گری در میان دختران یک شغل شد. شغلی که اخلاق سنتی و عفاف خانوادگی را از بین برد. فحشا ارمان اجتماعی غربی بود که در شهرهای ما عادی شد (همان: ۷۸). غرب در عین اینکه ژاپن را مصرف‌گرای کالای خود ساخته است، فرهنگ و تاریخ آنها را نیز تغییر می‌دهد تا به تدریج، مرزهای هویتی ژاپن را مخدوش سازد.

۲-۱-۴. بازتاب هویت دورگه

مهاجرت یکی از مفاهیم مطرح شده در حوزه مطالعات پسااستعماری است که ساده‌ترین تعریف آن، تغییر مکان است؛ البته مهاجرت در مطالعات پسااستعماری صرفاً یک جایجایی جغرافیایی نیست؛ بلکه پدیده‌ای است که با تاریخ استعمار، روابط قدرت، هویت، فرهنگ و اقتصاد جهانی مرتبط است: «ادبیات مهاجرت به روایت زندگی و مسائل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مهاجران در سرزمین بیگانه می‌پردازد در حاشیه بودن، نوستالژی، بی‌آشنایی، تقابل خود و دیگری، سیالیت مکان و زمان، تقلید و ماندگردی، فرهنگ‌پذیری، سازگاری زبانی، مقایسه و انتقاد از خود، کنش‌پذیری، انفعال و بی‌ارادگی از دیگر مؤلفه‌های این گونه ادبی است» (احمدزاده، ۱۳۹۱: ۱۳-۱۱). از دیدگاه هومی بابا، نظریه‌پرداز مطالعات پسا استعماری، هویت هیبرید و آمیخته مهاجر، او را در فضایی سوم قرار می‌دهد و این هویت‌های ترکیبی، نه کاملاً متعلق به فرهنگ مبدأ و نه کاملاً متعلق به فرهنگ میزبان هستند. به اعتقاد وی «قرار گرفتن مهاجر در بین دو فرهنگ خانه و بیگانه، منجر به شکل‌گیری هویتی در هم آمیخته می‌شود که نه به همکاری با گفتمان‌های فرهنگ بیگانه می‌انجامد و نه به خصومت با آنها؛ بلکه نوعی حالت بینابینی است که هم به فرهنگ خانه و هم به فرهنگ بیگانه متعلق است. بابا اعتقاد دارد وضعیت بینابینی یا مرزی مهاجر اجازه خلق حالت درهم آمیخته بودن و متفاوت بودن از درون را می‌دهد و منجر به خلق سوژه‌ای بر لبه واقعیتی در وضعیت میانه می‌شود» (هومی بابا، ۱۹۹۴: ۱۳).

زندگی کونیکو بعد از مهاجرت به ایران، تجربه‌ای از این درهم‌آمیختگی فرهنگی است. در اینجا، نگاهی به نحوه برخورد با مسائل هویتی و تاریخی خواهیم داشت: اینکه او چگونه فرهنگ ژاپنی خود را حفظ می‌کند و همزمان با فرهنگ ایرانی سازگار می‌شود؟ کونیکو در سن جوانی با اینکه می‌داند که انتخاب او موجب کسب هویتی جدید می‌شود، آگاهانه این مسیر را انتخاب می‌کند و قدم در مسیر جدیدی می‌گذارد: «تصمیمم را گرفته‌بودم با مرد ایرانی ازدواج کنم، در هر جا و در هر شرایطی حتی اگر هویتم از یک دختر ژاپنی به یک زن ایرانی تغییر می‌کرد» (همان: ۷۰). کونیکو با پذیرش مهاجرت اختیاری، هویت جدید خود را نیز با تغییر اسم شروع می‌کند. آقای بابایی اسم سبا را برای او انتخاب می‌کند ولی تا زمان مهاجرت او را با این اسم صدا نمی‌زند. «آقا گفت: ... قول می‌دهم این سفر برای شیرین‌تر از ماه عسل بشود. فقط حوصله و صبر داشته باش سبا. با اینکه از مدت‌ها پیش اسم سبا را برایم انتخاب کرده‌بود، برای اولین بار آنجا، توی کشتی، وقتی که از سرزمین مادری‌ام دور شده‌بودم، سبا صدایم کرد. شاید فهمیده بود درونم غوغاست» (حسام و امیرخانی، ۱۳۹۹: ۲۳۲). این بخش از روایت، مرحله مهمی از زندگی کونیکو و همسویی او با تاریخ ایران را نمایان می‌کند: تغییر نام کونیکو به سبا، نمادی از شروع فرآیند تغییر هویت است که می‌تواند بازتابی از روابط

قدرت (رابطهٔ زناشویی و فرهنگی) باشد که منجر به بازتعریف هویت فرد می‌شود. در این جمله از دست دادن نام کونیکو یامامورا و پذیرش نام سبا بابایی تنها یک تغییر نام نیست؛ بلکه پذیرش یک دین جدید (اسلام)، یک ملیت جدید (ایران) و یک نقش اجتماعی جدید (همسر یک تاجر ایرانی) است. کونیکو در ادامه دربارهٔ پذیرش هویت جدید خود می‌گوید: «باید با حقیقت زندگی کنار می‌آدم و به راهی که انتخاب کرده‌بودم ایمان می‌آوردم. باید می‌پذیرفتم دیگر کونیکو یامامورا با مذهب شینوتو نیستم. سبا بابایی‌ام. همسر اسدالله بابایی تاجر ایرانی که عاشق او شدم و این عشق مرا با دین اسلام آشنا کرد. با او ازدواج کردم و پس از بیست ماه با یک فرزند تصمیم به ترک وطن برای همیشه گرفته‌ام» (همان). او در ابتدای روایت خود گذری به کودکی خود دارد و بیان می‌کند که نام و وطن خود را دوست داشته‌است که بیانگر تعلق به هویت اولیه در سن هشتاد سالگی است: «نامم را دوست داشتم و خانواده‌ام را و وطنم را و حتی آن شناسنامهٔ ژاپنی‌ام را که روزی روی صفحهٔ آخرش علامت ضربدر خورد؛ علامتی که نشانهٔ مرگ است یا ترک وطن - و چه می‌دانستم که دست تقدیر مرا از شهر اشیا از توابع کوبه، استان هیوگوی - کشور ژاپن به سرزمین ناشناخته‌ای می‌برد و نام و هویت دیگری پیدا می‌کنم با شناسنامه‌ای دیگر و امروز که از مرز هشتادسالگی گذشته‌ام آن برگه‌های باطل شدهٔ شهرداری اشیا را که به خط کانجی نوشته شده‌است، می‌بینم و نگاهم روی آن ضربدر متوقف می‌شود. دلم برای پدر، مادر، برادر و خواهرانم می‌گیرد.» (همان: ۸). در ادامهٔ متن ذکر می‌شود که وقتی کونیکو وارد ایران شد هنوز به اسم خانم یامامورا به دیگران معرفی می‌شد (همان: ۱۱۷). پس از شهادت محمد آقای بابایی سفارش می‌کند که روی قبر محمد اسم ژاپنی مادرش نوشته شود: «نام مادر کونیکو یامامورا. تا آن زمان هیچ‌گاه من را با نام ژاپنی‌ام صدا نکرده بود. حتم داشتم که می‌خواهد بگوید تو تنها زن ژاپنی هستی که مادر شهید شدی و این همان جملهٔ آخر محمد در دیار آخر بود» (همان: ۲۰۷). دل بستگی به هویت ژاپنی و ایرانی و استفاده از نام ژاپنی و ایرانی او بیانگر هویت دورگهٔ او می‌باشد.

مهاجر پس از ورود به کشور مهاجرپذیر با چالش‌هایی مواجه می‌شود. او در ابتدا «در حالتی گیج‌کننده‌ای قرار می‌گیرد که بین دو سرزمین، جذب و دفع می‌شود» (لی، ۲۰۱۴: ۲۰۹). از جمله مواردی که کونیکو با آن مواجه می‌شود، پوشش اوست. پس از اینکه هویت اسلامی خود را می‌پذیرد، پوشش اسلامی را نیز انتخاب می‌کند. کونیکو در ایران از پوشش چادر استفاده می‌کند و بعد از انقلاب با بسیج همکاری می‌کند. او یکی از عناصر ضد انقلاب را دستگیر می‌کند و وقتی او می‌فهمد کونیکو ژاپنی است، می‌گوید: «چقدر بدبخت شدی که به ایران آمدی و مجبوری آن پارچهٔ سیاه، چادر، را روی سرت بیندازی (حسام و امیرخانی، ۱۳۹۹: ۱۸۳). این در حالی است که کونیکو در ژاپن نیز در زمینهٔ تطابق فرهنگی و اجتماعی با مشکلاتی مواجه است و خانوادهٔ او هویت جدید او را نمی‌پذیرند. بعد از مدتی که کونیکو برای دیدار خانواده به ژاپن می‌رود خواهرش به خاطر حجاب کونیکو خجالت می‌کشد و او را به عنوان دوستش معرفی می‌کند. «دلم شکست فرو ریختم باورم نمی‌شد پس از این همه سال هنوز مسلمان شدن من باعث شرمندگی او شده باشد» (همان: ۳۰۷) اشاره به این موقعیت کونیکو نشان‌دهندهٔ تضادهای فرهنگی‌ای است که در ادبیات مهاجرت به‌طور معمول دیده می‌شود. مهاجران ممکن است با تصورات نادرست یا قضاوت‌های اجتماعی مواجه شوند و خجالت‌زدگی خواهرش از حجاب او نمونه‌ای از این قضاوت‌هاست. کونیکو وقتی که وارد ایران می‌شود با صحنه‌هایی مواجه می‌شود که در ژاپن ندیده‌است و برای او عجیب است. تهران قبل از انقلاب در نظر او شهری شلوغ، پررفت و آمد و نامنظم است: «مردمی داشت جورواجور، از حجاب با چادر تا روسری و از زنان بی‌حجاب و نیمه برهنه حتی در هوای سرد پاییز و ایستگاه راه‌آهنی که نظم هیچ‌یک از شهرهای ژاپن را نداشت. بیرون راه‌آهن پر از گاری‌های چوبی با اسب بود. در میان خیابان هم عده‌ای پشت الاغ بار میوه جابه‌جا می‌کردند. صحنه‌هایی که برایم جالب بود و هرگز در ژاپن ندیده‌بودم» (همان: ۱۱۵). در ابتدا در خانهٔ برادر آقای بابایی ساکن می‌شوند و چون با غذاهای ایرانی آشنا نیست، جاری‌اش غذا درست می‌کند؛ اما بعد از مدتی زنی را استخدام می‌کنند که کارهای منزل را انجام دهد کونیکو غذا درست کردن او را این‌گونه توصیف می‌کند: «اولین بار که آب‌گوشت درست می‌کرد، مات و متحیر ماندم؛ به‌خصوص کوبیدن نخود و گوشت و دنبه و گوجه با گوشت کوب کاری عجیب و غریب به نظرم می‌رسید (همان: ۱۱۸)؛ او بعد از چند ماه به یزد سفر می‌کند تا با خانوادهٔ آقای بابایی دیدار کند. در این سفر خانواده از او به گرمی استقبال می‌کنند و کونیکو پس از دیدن جاذبه‌های یزد شیفتهٔ آنجا می‌شود و می‌گوید: «از امروز اگر کسی از من پرسید کجایی هستی؟ می‌گویم یزدی» (همان: ۱۲۴). این موارد بیانگر پذیرش هویت دوگانه در کونیکو است. به اعتقاد کانسوئال واگنر، راهبردهای مختلفی توسط مهاجران برای بازسازی هویت خود در

کشور میزبان استفاده می‌شوند که یکی از آنها، ایجاد هویت التقاطی است که ترکیب جدیدی از هویت اولیه و هویت کسب شده است. به موجب آن، اگرچه مهاجر در فرایند همانندسازی در کشور میزبان فعالانه شرکت می‌کند، اما پس‌زمینه‌های متعددی را از فرهنگ اصلی خود حفظ می‌کند (واگنر: ۲۰۱۶: ۲۴۴).

کونیکو بعد از جنگ در فعالیت‌هایی شرکت می‌کند که هویت چند فرهنگی او را برجسته‌تر می‌سازد. در هنگام زلزله بم صلیب سرخ ژاپن گروهی را برای کمک به زلزله‌زدگان فرستاد و از او دعوت به همکاری کردند. او به بم می‌رود و به عنوان مترجم خبرهای زلزله بم را پوشش می‌دهد و همچنین به عنوان واسطه و مترجم بین پزشکان و مردم آسیب‌دیده فعالیت می‌کند و این مقدمه‌ای می‌شود برای همکاری او با تلویزیون ژاپن و چون به موضوعاتی مثل بیداری اسلامی و فرهنگ و تمدن ایرانی علاقه دارد، در ساخت مستندی به نام جاده تمدن همکاری می‌کند (حسام و امیرخانی، ۱۳۹۹: ۲۳۲) و بعدها نیز به پیشنهاد مدیر امور بین الملل جانبازان شیمیایی با انجمن حمایت از جانبازان شیمیایی همکاری می‌کند: «ارتباط بین بازماندگان بمباران هیروشیما و جانبازان شیمیایی ایران باعث شد بارها گروه ژاپنی به ایران بیاید و ما هم با جانبازان و هنرمندان به ژاپن برویم. دلم می‌خواست دوستان ژاپنی‌ام مثل من حلاوت مسلمانی و معارف قرآنی را بچشند» (همان: ۲۴۲). همان‌گونه که مشخص است کونیکو با استفاده از هویت التقاطی خود در ایران فعالانه شرکت می‌کند و سعی می‌کند علاوه بر اینکه دردهای مردم خود از بمباران شیمیایی را بیان کند، هویت جدید خود را نیز تبلیغ کند. در بخش دیگری از داستان کونیکو خداحافظی با مادر خود را این‌گونه توصیف می‌کند: «وقت خداحافظی هم به شیوه ایرانی‌ها مادر و خواهرانم را بغل کردم و بوسیدم هم به روش ژاپنی‌ها به آنها احترام گذاشتم» (همان: ۱۰۶). در این عبارت شیوه خداحافظی کردن کونیکو ترکیبی از فرهنگ ژاپنی و ایرانی است که بیانگر هویت ترکیبی اوست.

یکی دیگر از چالش‌هایی که ماجرین پس از ورود به کشور مقصد با آن مواجه هستند، مسئله زبان است. پرهام به نقل از فرحزاد ۱۳۸۳ بیان می‌کند که نویسنده مهاجر نیز همچون نویسنده پسااستعماری با مشکل هویت مواجه است و هر دو در جستجوی هویتی تازه؛ یکی زبان استعمارگر را می‌پذیرد، دیگری زبان جامعه مهاجرپذیر را. درحقیقت، نویسنده پسااستعماری و مهاجر هر دو برای تعامل و تبادل اندیشه به زبان «دیگری» متوسل می‌شوند، اما در عین حال نمی‌توانند هویت گذشته و زبان مادری خود را نیز نادیده بگیرند. از این رو هر دو در فضایی بینابین سکنی می‌گزینند (پرهام، ۱۳۹۰: ۱۲۱). در این روایت نیز کونیکو پس از ازدواج با آقای بابایی به چالش زبان برخورد می‌کند. او به زبان فارسی مسلط نیست و بنابراین برای ارتباط با همسر خود از زبان انگلیسی استفاده می‌کند. وی در این باره می‌گوید: «من هم از زبان فارسی دو کلمه «آقا» و «خانم» را آموخته بودم. اینجا بود که زبان انگلیسی به دادمان رسید. البته او به انگلیسی تسلط بسیار زیادی داشت و من هم در مکالمات روزمره و ارتباطات معمول اجتماعی مشکلی نداشتم. اما سخن که از مباحثات عادی و روزمره فراتر میرفت و به دیدگاه‌های اعتقادی و هستی‌شناسی می‌رسید، مغزم تعطیل می‌شد» (حسام و امیرخانی، ۱۳۹۹: ۷۷). اگرچه این مشکل را در ارتباط با همسر خود با انتخاب زبان انگلیسی تا حدودی حل می‌کند؛ اما پس از مهاجرت به ایران در ارتباط با خانواده همسر نیز به چالش برخورد می‌کند: «انگلیسی بلد نبود و با هم با زبان ایما و اشاره صحبت می‌کردیم» (همان: ۱۱۸) آنها چاره کار را در آموزش زبان فارسی می‌دانند؛ اما در این مدت فرزندان آنها نیز با همین مشکل مواجه هستند: «من و برادرم سلمان انگلیسی را در خانه می‌شنیدیم؛ اما خیلی خوب صحبت نمی‌کردیم. پدر با من و سلمان فارسی صحبت می‌کرد و با مادر به انگلیسی، چون فارسی بلد نبود. ما تقریباً دو زبانه شده بودیم به صورتی که نه به زبان فارسی درست صحبت می‌کردیم نه به انگلیسی» (همان: ۲۹۷).

متن کتاب مهاجر سرزمین آفتاب به زبان فارسی نوشته شده است و نویسنده متن کونیکو نیست. با این حال نویسنده وقتی که خاطرات کونیکو را روایت می‌کند، در برخی موارد تلفظ کلمات ژاپنی را وارد متن کرده است که بیانگر التقاط دو زبان است. کونیکو بیان می‌کند که همسرش فقط از سه کلمه ژاپنی استفاده می‌کرد: «سلام»، «خداحافظ» و «متشکر» (همان: ۷۷). در این عبارت ترجمه کلمات به زبان فارسی نوشته شده است ولی در پانویس معادل ژاپنی آن با الفبای فونوتیک و تلفظ فارسی به ترتیب به این صورت نوشته شده است: «Kon nichava» (کن نیچی‌وا)، «sayonra» (سایونارا)، «Arigato» (آریگاتو) (همان). در بخش‌های دیگر متن نیز به اسامی، مکان‌ها و غذاهای ژاپنی اشاره شده است که به همین صورت تلفظ آن در متن با حروف فارسی ذکر شده است و در پانویس نیز معادل آن با الفبای فونوتیک ذکر شده است.

۲-۱-۵. استعمارزدایی و مقاومت

مقاومت و مبارزه با استعمار پایه اصلی گفتمان پسااستعماری به حساب می‌آید. از دیدگاه مطالعات پسااستعماری، سلطه استعمار فقط به زمینه‌های سیاسی و اقتصادی ختم نمی‌شود و کاملاً در فرهنگ و هویت انسان‌های استعمارزده نفوذ کرده و آسیب‌های فرهنگی و روانی ماندگاری پدیدمی‌آورد. مقاومت فرهنگی در واقع نوعی واکنش به این سلطه است که به احیای فرهنگ بومی منجر می‌شود. مطالعات معاصر پسااستعماری با الهام از نظریات فوکو، تأکید دارند که قدرت و سلطه استعمار هرگز یکدست یا یک‌سویه اعمال نمی‌شود؛ بلکه از طریق مناسبات و خرده‌روال‌های روزمره در جامعه جاری است. بر این اساس، مقاومت نیز لزوماً در شکل‌های آشکار جنبش‌های انقلابی یا مبارزات سیاسی نمایان نمی‌شود؛ بلکه می‌تواند به اشکال ظریف و فرهنگی، همچون طنز، تمسخر، بازتفسیر داستان‌ها، حفظ سنت‌های بومی، بازیابی زبان مادری و حتی ایجاد قهرمانان نمادین بومی صورت‌گیرد. این اشکال از مقاومت، با به چالش کشیدن روایت مسلط و ارزش‌های تحمیلی استعمار، امکان بازسازی هویت، ذهنیت و فرهنگ فرودستان را فراهم می‌سازد و مانع تجانس کامل و تثبیت سلطه می‌شود. (گریفیتس، ۱۳۸۸: پسااستعمارگرایی). در همین راستا آلبرت ممی بر این باور است که استعمار نه‌تنها ستم را بازتولید می‌کند بلکه سوژه استعمارزده را به سوژه‌ای کمبودمحور و ناهمگون بدل می‌سازد. با این حال، همان‌طور که ممی اشاره می‌کند، در نهان هر استعمارزده، تمایل اصیلی برای نفی وضع موجود و بازیابی ابعاد از دست‌رفته خویش وجود دارد. این میل به مقاومت، دیر یا زود به برهم زدن نظم ناپایدار استعمار منتهی می‌شود (ممی، ۱۳۵۶: ۱۴۴-۱۴۲). فرانتس فانون از چهره‌های بنیان‌گذار اندیشه پسااستعماری معتقد است که استرداد فرهنگ ملی و رفع دهه‌ها بیگانگی روحی و فرهنگی فقط از مسیر یک مبارزه بنیادین و رادیکال میسر است. وی در آثارش تصریح می‌کند که شورش و مقاومت خشونت‌آمیز علیه استعمار، خود نه تنها ابزاری برای رهایی سیاسی؛ بلکه ضرورتی برای بازتعریف و خودآگاهی ملی نوین است. به باور فانون، بازگشت ساده به فرهنگ پیشاستعماری امکان‌پذیر نیست؛ اما ارزش مبارزه در آن است که امکان آفرینش یک هویت و فرهنگ ملی جدید را، در امتداد سنت دیرین، ایجاد کند (مومسن، ۱۳۶۳: ۱۴۶-۱۴۵). در مجموع، مقاومت فرهنگی در گفتمان پسااستعماری هم‌زمان یک کنش بازسازی هویت، بازآفرینی معنا و نفی سلطه است. این مقاومت با ارجاع به سنت، بازخوانی تاریخ و تولید دانش، ظرفیت کنشگری فرودستان و جوامع استعمارزده را تقویت می‌کند.

در داستان مهاجر سرزمین آفتاب شکل‌های مختلفی از مقاومت مشاهده می‌شود. ژاپنی‌هایی که به شدت به امپراتور و سرنوشت کشورشان وابسته بودند و حالا به عنوان ملت مغلوب و تحقیر شده در برابر دنیای غرب ظاهر می‌شوند. سخنان امپراتور مبنی بر تسلیم‌شدن برای «بسیاری از ژاپنی‌های متعصب که برای امپراتور مرتبه خدایی قائل بودند، جگرسوز و حتی تحمل‌ناپذیر بود. شماری از مردم به نشانه وفاداری به امپراتور به شیوه سنتی هاراگیری با شمشیر شکم خود را پاره کردند. شنیدم شماری از زنان و دختران جوان برای اینکه به دست آمریکایی‌ها نیفتند به داخل غاری در دل یک کوه رفتند و دسته جمعی خودکشی کردند» (حسام و امیرخانی، ۱۳۹۹: ۳۳). این رفتار از طرفی می‌تواند به معنای بحران هویتی و معنوی ژاپنی‌ها پس از شکست در جنگ باشد و از سویی دیگر اقدام به خودکشی در قالب هاراگیری و خودکشی دسته‌جمعی زنان نیز می‌تواند نمایانگر وفاداری به ارزش‌های سنتی و مقاومت در برابر سلطه تفسیر شود.

در بخشی از داستان راوی بیان می‌کند: «من کونیکو فرزند وطن از این تحقیرها می‌سوختم (...). آمریکایی‌ها برای دختران هم سن و سالم رشته ورزشی بیسبال را آوردند ولی من و بسیاری از دختران ژاپنی با رشته مشابه سنتی آن «هانه تسوک» (بدمینتون ژاپنی) خودمان را مشغول می‌کردیم آنها تلاش می‌کردند در همه امور از قانون اساسی تا قوانین نظامی‌گری و حتی محتوای درس‌هایی مثل تاریخ اعمال نظر کنند؛ ولی ما در سرودهای مدرسه آن قدر مرثیه هیروشیما را می‌خواندیم که مظلومیت هشتاد هزار نفر سوخته بی‌گناه را هرگز فراموش نکنیم (همان: ۴۴). ادامه ورزش‌های بومی (مانند هانه تسوک) و حفظ یادبودهای محلی (مرثیه‌های هیروشیما) نشان می‌دهد که تعدادی از ژاپنی‌ها با بازآفرینی هویت خود در برابر امواج استعمار فرهنگی مقاومت کرده و هم‌زمان با استفاده از عناصر بومی خود سعی می‌کنند فرهنگ خود را حفظ کنند که نمونه‌ای از مقاومت در برابر مدرنیته و استعمار فرهنگی است و از دیدگاه پسااستعماری به عنوان نوعی واکنش فرهنگی در برابر تأثیرات استعمار غربی محسوب می‌شود.

در بخش‌هایی از داستان شاهد زخم‌های کهنه کونیکو از قدرت‌های استعماری هستیم که دیدگاه او را نسبت به قدرت‌های جهانی و سیاست‌های آن‌ها شکل داده و نتایج آن در فعالیت‌های بعدی او نمایان می‌شود. در بخش‌های مختلف متن، اشاره‌هایی به شرایط ایران قبل از انقلاب و دوران جنگ تحمیلی می‌شود و آن را با جنگ جهانی دوم و بمباران هسته‌ای ژاپن مقایسه می‌کند. او بیان می‌کند که ایران به دلیل تهدیدات جهانی از سوی غرب، به‌ویژه ایالات متحده، در معرض اتهام‌هایی چون ساخت سلاح‌های هسته‌ای قرار می‌گیرد. این اتهامات در حالی مطرح می‌شود که غرب اولین کسی بوده که از سلاح‌های هسته‌ای استفاده کرده و بمباران‌های اتمی هیروشیما و ناگازاکی را انجام داده است. این مقایسه‌ها نه تنها به‌عنوان نمادهایی از قدرت و سلطه، بلکه به‌عنوان روایت‌هایی از مقاومت در برابر تجاوزات خارجی مطرح هستند. اینکه فردی از ژاپن به ایران آمده و حالا ایران را با گذشته ژاپن مقایسه می‌کند. او در این راستا شرایط ایران زمان پهلوی و ژاپن را برای همسر و فرزندان خود بازگو می‌کند و با این مقایسه فرزندان و مخاطب خود را نسبت به رفتار سلطه‌گر آشنا کرده به مقاومت دعوت می‌کند: «آن روز در حین تظاهرات دانشجویان علیه نیکسون شماری از دانشجویان کشته شدند که یکی از آنان دوست من بود. حالا که من امروز ایران را با دیروز ژاپن مقایسه می‌کنم فکر می‌کنم اگر شما این گونه مقتدرانه مقابل آمریکا ایستاده‌اید، به خاطر رهبری امام خمینی است» (همان: ۱۶۹). او در ادامه به همسر و فرزندان خود می‌گوید: «همه با هم تلاش می‌کنیم این آمریکایی‌های زورگو و فخر فروش را از این کشور بریزیم بیرون» (همان). که این دعوت به مبارزه می‌تواند به‌عنوان یک نوع بازتاب هویتی و واکنشی به سلطه غربی دیده‌شود. ژاپنی‌ها پس از جنگ جهانی دوم، تحت سلطه نظامی و سیاسی آمریکا قرار گرفتند و حتی حق داشتن ارتش از آنها گرفته شد. این وضعیت، مشابه آن چیزی است که در ایران آن زمان مشاهده می‌کنیم، جایی که قدرت‌های غربی تلاش می‌کنند ساختارهای سیاسی و اجتماعی ایران را طبق منافع خود تنظیم کنند؛ ولی با مقاومت ملت ایران مواجه می‌شوند و کونیکو که چنین مواردی را در دوره کودکی خود تجربه کرده‌است به گروه مبارزان علیه استعمار می‌پیوندد. شرکت او در راهپیمایی‌ها می‌تواند بیانگر همذات‌پنداری او با مبارزات ضد استبدادی باشد و با توجه به تجربیات شخصی‌اش از خشونت و قدرت در جنگ جهانی دوم می‌توان گفت که او در مبارزات ایران، بازتابی از مبارزه خود علیه قدرت‌های استبدادی را دیده و شرکت او در راهپیمایی‌ها را می‌توان نوعی مقاومت مدنی در برابر سلطه‌گران در طول انقلاب و جنگ تحمیلی محسوب کرد. او بیان می‌کند که به‌عنوان یک مهاجر، غرور شکسته‌ای را که در هیروشیما و ناگازاکی تجربه کرده‌است، در ایران دوباره باز یافته است: «ایرانی نبودم از خاور دور از سرزمین خورشید تابان آمده بودم؛ اما غرور شکسته ام در هیروشیما و ناگازاکی را این جا هزاران کیلومتر دورتر از سرزمین مادری‌ام باز یافتیم» (همان: ۳۸۸). این عبارت او نشان می‌دهد که او نه تنها مهاجرت فردی را تجربه کرده است؛ بلکه تجربه‌اش را با تحولات تاریخی بزرگ ایران پیوند زده‌است: هم‌سویی او با انقلاب ایران می‌تواند بازتابی از تغییر هویت در وی باشد. این تحول در هویت، بیانگر فرآیندهایی است که در نقد پسااستعماری، تحت عنوان بازسازی هویت «خود» در برابر استعمارگر و «دیگری» صورت می‌گیرد. احساس غرور او در ایران، هزاران کیلومتر دورتر از سرزمین مادری خود، نشان‌دهنده این است که هویت‌های استعمارزده در جستجوی بازسازی خود و ایجاد فضایی برای مقاومت هستند. کونیکو در این مسیر پا به پای همسرش چه قبل از انقلاب و چه در دوران جنگ تحمیلی مبارزه می‌کند که نشان‌دهنده انطباق او با نقش‌های اجتماعی و فرهنگی جدید است؛ به طوری که حتی در این مسیر فرزندش شهید می‌شود و او تبدیل می‌شود به تنها مادر شهید ژاپنی در ایران. وقتی از طریق نامه خبر شهادت محمد را به پدرش می‌دهد، پدرش در جواب نامه می‌نویسد این راهی بود که خودت انتخاب کردی و ما از این اتفاق که برای تو پیش آمد متأسفیم. کونیکو در این باره بیان می‌کند که «این گونه پاسخ از پدرم یا هر فرد ژاپنی پاسخی طبیعی بود. آنچه از دیدگاه پدرم؛ یعنی از دست‌دادن محمد مایه تاسف بود، برای من جای خوشحالی و افتخار داشت» (همان: ۴۶۷). او از یک زن ژاپنی که شاهد فاجعه‌ای جهانی بوده، به یک مهاجر در ایران و در نهایت مادر شهید ایرانی تبدیل می‌شود. این تحولات بر هویت او تأثیر می‌گذارند؛ به طوری که نه تنها هویت جدید را می‌پذیرد بلکه به آن افتخار هم می‌کند و این امر می‌تواند نوعی مقاومت فرهنگی و هویتی باشد. او حتی پس از پایان جنگ تحمیلی نیز فعالیت در انجمن حمایت از جانبازان شیمیایی را آغاز کرده و آنها را به ژاپنی‌ها معرفی می‌کند و بعدها در همکاری با تلویزیون ژاپن به موضوعاتی مثل بیداری اسلامی می‌پردازد.

۲- نتیجه گیری

مطالعات پسااستعماری شیوه‌ای برای که به تحلیل تأثیرات استعمار بر جوامع سلطه‌پذیر از جنبه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و... می‌پردازد. تحقیق حاضر به بررسی پسااستعماری کتاب مهاجر سرزمین آفتاب پرداخته‌است: نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مفاهیم پسااستعماری مثل فرودست، غیریت، استعمار نرم، هویت ترکیبی و مقاومت فرهنگی در این روایت نمایان شده‌است.

در این مقاله با ترکیب نقد پسااستعماری و ادبیات مهاجرت، به تحلیل تجارب فردی پرداخته‌ایم که از یک فرهنگ و تاریخ خاص به کشوری دیگر مهاجرت کرده است. خاطرات کونیکو در دوران کودکی بیانگر تلاش قدرت‌های استعماری برای تحقیر و غیریت‌سازی در جوامع مستعمره است. در این روایت اگرچه ژاپن به صورت مستقیم تحت سلطه آمریکا قرارنگرفته‌است؛ اما پس از شکست در جنگ جهانی دوم و بمباران شیمیایی توسط آمریکا تحت سلطه نرم این کشور قرار گرفت. این روایت علاوه بر بیان مواجهه رسمی ساختارهای قدرت و سلطه در ژاپن، اشکال مقاومت فرهنگی و هویتی را پس از مهاجرت در نظام اجتماعی جدید ایران بیان می‌کند. فرد مهاجر در این داستان با بیشترین چالشی که مواجه است، تطابق فرهنگی و اجتماعی در دو کشور مبدأ و مقصد است و راهبردی که شخصیت مهاجر استفاده می‌کند، استفاده از هویت ترکیبی است. تجربه کونیکو از استعمار در کشور مقصد به بازسازی هویت او کمک می‌کند و این شخصیت در ایران به مقابله با استعمار می‌پردازد و تلاش می‌کند به هر شکلی که می‌تواند چه با حضور در راهپیمایی و چه تشویق فرزندان و همسر برای مبارزه با استعمار تلاش کند و این تلاش خود را حتی بعد از پایان جنگ تحمیلی با تلاش برای رساندن صدای جانبازان شیمیایی به جهان ادامه می‌دهد.

فهرست منابع

الف- منابع فارسی

- احمدزاده، شیده (۱۳۹۱). *دگرگونی نوستالژیا در ادبیات مهاجرت ایران، مهاجرت در ادبیات و هنر (مجموعه مقالات)*، تهران: سخن.
- اشکرافت، بیل (۲۰۰۶) *الرد بالکتاب: النظرية و التطبيق في آداب المستعمرات القديمة*. ترجمه شهرت العالم . ط ۱، بیروت: مرکز الدراسات الوحده العربیة.
- برتنس، هانس (۱۳۸۴). *مبانی نظریه ادبی*. مترجم محمدرضا ابوالقاسمی. تهران: ماهی
- پرهام، فاطمه (1391). *دایاسپورای حقیقی و دایاسپورای مجازی متون دوره در تالیف و ترجمه، فصلنامه مطالعات زبان و ترجمه*، (۱) ۴۴، ۱۳۴-۱۱۷.
- تفرشی مطلق، لیلا (۱۳۸۹). *مطالعات پسااستعماری در ادبیات مهاجرت. فصلنامه‌ی تخصصی علوم سیاسی*، (۱۰)، ۲۲۲-۲۱۱.
- حسام، حمید؛ امیرخانی، مسعود (۱۳۹۹). *مهاجر سرزمین آفتاب*. تهران: انتشارات سوره مهر.
- درودی، مسعود (۱۳۹۳). *نگرشی انتقادی بر مطالعات پسااستعماری و رویکردهای آن، نشریه کتاب ماه علوم اجتماعی*، (۷۳): ۸۶-۷۹.
- ساعی، احمد. (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر نظریه و نقد پسا استعماری، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، (۷۳)، ۱۳۳-۱۵۴
- سعید، ادوارد (۱۳۷۱). *شرق‌شناسی*. ترجمه عبدالرحیم گواهی، چاپ چهارم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- سعید، ادوارد (۱۳۸۲). *فرهنگ و امپریالیسم*، ترجمه اکبر افسری، تهران: توس.
- سن سبلی، بی بی راحیل و فاتحی، سید حسن (۱۳۹۶). *تحلیل مفهوم «فرودست» گایاتری اسپیواک در رمان «مملکت الفراشه» اثر واسینی الاعرج با مطالعه موردی زنان. نقد ادب معاصر عربی*، (۱۳) ۷، ۷۵-۵۵.
- شاهمیری، آزاده (۱۳۸۹). *نظریه و نقد پسااستعماری*. تهران: علم.

- شکری، غالی (۱۹۷۹). *ادبیات مقاومت، بیروت: دارالآفاق الجدیده*.
- شیرخانی علی؛ سبزی، داود (۱۳۹۴). جایگاه غیریت سازی در ایجاد یادگفتمان جنبش مشروطه و تاثیر آن بر توسعه سیاسی ایران، *سیاست پژوهی ایرانی*، ۱۸، ۱۴۰-۱۲۳.
- صادقی جقه، سعید (۱۴۰۱). *سیاست حافظه، خاطره جمعی و امنیت ملی، فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۲۵(۳): ۵۱-۷.
- فانون، فرانتس (۱۳۶۱). *دوزخیان روی زمین*، ترجمه علی شریعتی، تهران: نیلوفر.
- فیرحی، داوود (۱۳۷۸). *قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام*، تهران: نشر نی.
- کلیگز، مری (۱۳۹۴). *درسنامه نظریه ادبی*. ترجمه جلال سخنور، الهه دهنوی، سعید سبزیان. تهران: اختران.
- کولایی، الهه؛ پازوکی زاده، زهرا (۱۳۹۰). ادبیات پسااستعماری در هند و نقش آن در شکل گیری هویت نوین هندی. *فصلنامه مطالعات سبهاره دانشگاه سیستان و بلوچستان*، ۳(۸)، ۸۲-۶۵.
- گریفیتیس، مارتین (۱۳۸۸). *دانشنامه روابط بین الملل و سیاست جهان*. مترجم علیرضا طیب. تهران: نشر نی.
- مگیلیس، رادریک (۱۳۸۸). *پسااستعمارگرایی، پیدایش تفاوت، دیگرخوانی های ناگزیر*. مرتضی خسرونژاد. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- ممی، آلبرت (۱۳۵۶). *چهره استعمارگر، چهره استعمارزده*. چاپ چهارم، تهران: انتشارات خوارزمی
- مومسن، ولفگانگ (۱۳۶۳). *تئوری های امپریالیسم*. ترجمه کوروش زعیم. تهران: امیرکبیر.

ب) منابع انگلیسی

- Barry, Peter. (2008). *Beginning Theory*, Second Edition, New Delhi
- Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London, Routledge.

References [In Persian]

- Ahmadzadeh, Shideh. (2012). *Transformation of Nostalgia in Iranian Migration Literature, in Migration in Literature and Art (Collected Essays)*, Tehran: Sokhan.
- Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2002). *The empire writes back*. London: Routledge.
- Ashcroft, Bill; Tiffin, Helen; Griffiths, Gareth. (2013). *The Empire Writes Back: theory and practice in post-colonial literatures*, translated by Sepahvand Hajiali, Tehran: Narenjestan Ketab.
- Bertens, Hans. (2005). *Literary Theory: The Basics*, translated by Mohammadreza Abolghasemi, Tehran: Mahi.
- Darroudi, Masood. (2014). A Critical Analysis of Postcolonial Studies and Its Approaches, *Ketab Mah-e Oloum-e Ejtemaei Journal*, 73, 79-86.
- Edward W. Said, *Culture and Imperialism*, (2003), translated by Akbar Afsari, 1st Edition, Tehran: Toos.
- Feirahi, Davood. (1999). *Power, knowledge, and legitimacy in Islam*, Tehran: Nashr-e Ney.
- Fanon, Frantz. (1982) *The Wretched of the Earth*, translated by Ali Shariati, Tehran: Niloufar.
- Griffiths, Martin. (2009). *Encyclopedia of International Relations and Global Politics*, translated by Alireza Tayyeb, Tehran: Nashr-e Ney.
- Hessam, Hamid; Amirkhani, Masoud. (2020). *Mohajer-e Sarzamin-e Aftab (The Immigrant from the Land of the Sun)*, Tehran: Soore Mehr.
- Klages, Mary. (2015). *Literary Theory: A Guide for the Perplexed*, translated by Jalal Sokhanvar, Elaheh Dehnavi, & Saeed Sabzian, Tehran: Akhtaran.
- Koulaei, Elaheh; Pazouki-Zadeh, Zahra. (2011). Postcolonial Literature in India and Its Role in Shaping New Indian Identity, *Journal of Subcontinent Researches*, 3(8), 65-82.
- McGillis, Roderick. (2009). Postcolonialism, Originating Difference, in *Quest for the Centre*, Morteza Khosronejad, Tehran: Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adults.
- Memmi, Albert. (1977). *The Colonizer and the Colonized*, 4th Edition, Tehran: Kharazmi Publishing.

- Mommsen, Wolfgang. (1984). *Theories of Imperialism*, translated by Kouros Zaeim, Tehran: Amir Kabir.
- Parham, Fatemeh (2012). Concrete Diaspora vs. Abstract Diaspora Hybrid Texts: Translations and Original Writings, *Journal of Language and Translation Studies*, 44(1), 117-134.
- Sadeghi Jegeh, Saeed. (2022). Memory Politics, Collective Memory and National Security, *Strategic Studies Quarterly*, 25(3): 7–51.
- Saei, Ahmad. (2006). An Introduction to Postcolonial Theory, *Law and Political Science Journal*, 73, 133–154.
- Said, Edward. (1992). *Orientalism*, translated by Abdolrahim Gavaahi, 4th Edition, Tehran: Daftar Nashr Farhang-e Islami.
- Sensebli, B. and Fatehi, S. H. (2017). Analysis of the concept of ‘subaltern’ for Gayatri Spivak in the novel "Country of Butterflies" writing by Wasini Al-Araj: A case study of women. *The Journal of New Critical Arabic Literature*, 7(13), 55-75.
- Shahmiri, Azadeh. (2010). *Postcolonial theory and critique*, Tehran: Elm.
- Shokri, Ghali. (1979). *Literature of Resistance*, Beirut: Dar al-Afaqal-Jadidah.
- Tafreshi Motlagh, Leila. (2010). Postcolonial Studies in Migration Literature, *Quarterly Journal of Political Science*, 10, 211–222.